

адаптивна здатність фахівця вирішувати варіативні професійні завдання шляхом дослідження, раціоналізації, конструювання й прогнозування; саме цей рівень дозволяє забезпечити ефективність процесу професійної підготовки [7, с. 19–21].

Співвідношення між особистістю суб'єкта освіти та соціальними нормами також представлено в гуманістичній теорії, яка стверджує, що результативність освіти визначається можливостями зближення "Я"-реального та "Я"-ідеального суб'єкта навчання – тобто цінностей й інтересів особистості та актуальних соціальних норм. Відповідно до гуманістичної теорії К. Роджерса визначальним принципом організації ефективного навчання є забезпечення спроможності рости, розвиватися і навчатися на засадах власного досвіду [1, с. 14], де саме неформальна освіта є ефективною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, неформальна освіта є ефективним інструментом задоволення потреб особистості та соціальних інститутів за умови дотримання принципів співучасті, партиципативності, добровільності, соціального й особистісного включення. Аналіз наукової літератури свідчить, що пошуки педагогічної психології та соціології освіти наразі лежать у площині узгодження індивідуальних та суспільних потреб, які почасти нівелюються жорсткими рамками формального освітнього простору, орієнтованого на здобуття стандартизованих знань, умінь, компетенцій та компетентностей. Неформальна освіта як додаткова форма освітніх послуг дозволяє розширити межі засвоєння професійного досві-

ду залежно від інтересів студентської молоді та створити психологічно сприятливу атмосферу як основу самоідентифікації й самоактуалізації молоді.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні та порівнянні досвіду організації формального та неформального професійного навчання фахівців соціальної сфери з позиції професіографічного, особистісно-діяльнісного, акмеологічного підходів.

Список використаних джерел

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Жизненный путь личности / Под ред. Л.В. Сохань. – К.: Наукова думка, 1987. – 280 с.
3. Павлик Н.П. Функции неформальной освіти студентской молодежи / Н.П. Павлик // Рівень ефективності та необхідність впливу педагогічних та психологічних наук на розвиток сучасного суспільства [наук. роботи учасників Міжнародної науково-практичної конференції]. – Харків: Центр педагогічних досліджень, 2013. – С. 33–36.
4. Психология жизненного успеха: Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Л.В. Сохань, Е.И. Головаха, Р.А. Ануфриева и др. – К., 1995. – 150 с.
5. Психология и педагогика: Учеб. пособие / Л.К. Аверченко, Т.В. Андришина, А.А. Бульгина, Л.А. Журевич, Г.М. Залесов, В.В. Звягинцев, О.И. Кашник, А.И. Крейк, В.М. Николаенко, Р.Б. Татарина, Е.А. Федосихина, С.С. Шибаева. – Москва–Новосибирск: ИНФРА-М, НГАЭиУ, 2000. – 175 с.
6. Психология і педагогіка життєтворчості / За ред. В.М. Донія, Г.М. Несен, Л.В. Сохань та ін. – К., 1996. – 792 с.
7. Семиченко В.А. Психология деятельности / В.А. Семиченко. – К.: Издатель Эшке А.Н., 2002. – 248 с.
8. Скрипченко О.В. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Каравела, 2014. – 464 с.
9. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. / В.Т. Циба. – К.: МАУП, 2000. – 152 с.

Надійшла до редколегії 15.05.16

Надежда Павлик, канд. пед. наук, доц.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир

ТЕОРИИ ЛИЧНОСТИ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ

В статье представлены результаты анализа психологических и социологических теорий личности по схеме: основная идея теории, концепция структуры личности, положения касательно мотивации деятельности личности через призму их использования для организации неформального образования студенческой молодежи. Выделено противоречие между индивидуальными и социальными мотивами; охарактеризована личность в системе социальных институций. Спроектированы ресурсы и потенциальные возможности неформальных форм учебно-воспитательной деятельности по обеспечению потребностей, интересов и целей в образовательной среде. Сформулирован вывод о необходимости дополнения процесса профессиональной подготовки неформальным образованием для учета мотивации личности.

Ключевые слова: личность, теория личности, неформальное образование, формальное образование.

Nadiya Pavlik, PhD, Assoc. Prof.

Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr

THEORIES OF PERSONALITY AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR ORGANIZING NONFORMAL EDUCATION IN THE SOCIAL SPHERE

The results of analysis of psychological and sociological theories of personality are presented in this article. Analysis is done under the scheme: the main idea of the theory, the structure of personality concept, principles of motivation of the individual's activity through the prism of their usage for organizing nonformal education of students. Contradiction between individual and social motives is highlighted; personality in the system of social institutions is characterized. Resources and potentiality of nonformal forms of educational activities for meeting the needs, interests and goals in the educational environment are designed. Conclusion on the need of introduction in the process of professional training the nonformal education for consideration of motivation of the individual is done.

Keywords: personality, theory of personality, nonformal education, formal education.

УДК 364(37:36)

Ірина Савельчук, канд. пед. наук, доц.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ

ТЕОРИЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОЗИЦІЙ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

У статті здійснюється критичний аналіз основних положень системного підходу до теорії та практики соціальної роботи. Обґрунтовано, що особливості соціальної роботи, її ефективність та успішність визначаються системною цілісністю. Розкрито засоби впровадження системного підходу до змісту соціальної роботи з певними групами клієнтів.

Ключові слова. Системний підхід, системна соціальна робота, теорія соціальної роботи, практика соціальної роботи.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні, зміни, які сприяють соціально-політичному оновленню суспільства щодо подальших реформ соціальної сфери актуалізують роль соціальної роботи, яка виступає дієвим механізмом розв'язання соціальних проблем насе-

лення. Професійна діяльність соціальних працівників набуває особливого значення, оскільки визначаються пріоритетні напрями стосовно формування соціально активної особистості, сприяння адаптації особистості в динамічному соціальному середовищі, підтримки соці-

© Савельчук Ірина, 2016

льно незахищеного населення, допомоги групам клієнтів, яка перебувають в складних життєвих обставинах.

Об'єктивна соціальна значущість соціальної роботи як практичної діяльності переконливо доводить необхідність пошуку та виявлення тих теоретичних аспектів, які дозволяють побудувати ефективний механізм надання соціальних послуг клієнтам, що враховує взаємозв'язок теорії та практики. Обумовленість теорії соціальної роботи розумінням "не лише соціальної поведінки індивіда, а й того що він завжди є частиною групи чи організації, живе в певному суспільстві, постійно зазнає його впливів, а його проблеми часто зумовлені саме належністю до груп, інститутів, культури або їх відсутністю" [7, с. 52] повинна впливати й на розвиток теоретико-методологічного напрямку, відповідно до якого здійснюється системна соціальна робота.

Організація на різних рівнях соціальної роботи на засадах системного підходу як проблема теорії та практики набуває актуальності у зв'язку з підвищенням якості надання соціальних послуг. Значення та перспективи ідеї "системи" в теорії та практичній соціальній роботі полягають у можливості "створення ефективної роботи мережі соціальних послуг, врахування наслідків системно-орієнтованих концепцій соціальної роботи для окремої людини як системи управління змінами і конфліктами завдяки розробки ефективних стратегій існуючих моделей практики" [9]. У цьому контексті обґрунтування вихідних принципів положень для здійснення системно-орієнтованої практики соціальної роботи повинно відбудуватися з позицій системного підходу. Це актуалізує необхідність визначення чинників, які б, з одного боку, забезпечували дієвість системної методології для досліджень в галузі соціальної роботи, а з іншого, сприяли ефективному застосуванню системної практичної моделі у роботі з різними групами клієнтів.

Ідея системного підходу набувала свого розвитку в працях таких відомих дослідників, як Л. Берталанфі, І.В. Блауберга, Е.Г. Юдіна, ставала предметом психологічних досліджень Б.Г. Ананьева, Л.Ф. Бурлачука, Г.С. Костюка, педагогічних та соціально-педагогічних досліджень С.У. Гончаренка, В.П. Беха, С.О. Сисоевої, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайноли, О.Л. Караман, В.А. Поліщук та ін. Це свідчить про те, що в наукових дослідженнях системний підхід як напрям наукової методології представлено досить поширено. Водночас, методологічні перспективи його застосування залишається недостатньо обґрунтованим в теорії соціальної роботи та невизначеними практичною соціальною роботою в Україні.

Мета статті полягає у необхідності визначення особливостей інтеграції теорії та практики соціальної роботи з позицій системного підходу.

Професія "соціальний працівник", її опанування потребує послідовного і ґрунтовного врахування своєрідності та ідентичності соціальної роботи, закономірностей її функціонування та розвитку, структурованої спрямованості напрямів як певної цілісності соціальної роботи. Об'єктивно забезпечити найбільш повне використання потенціалу соціальної роботи, неможливо також і без правильного використання ідеї системної організації соціальної роботи. Системне орієнтування соціальної роботи може виступити тим ключовим ресурсом, що забезпечує цілісне уявлення про світ клієнта, про можливості та результат системної взаємодії соціальних працівників з клієнтом і його оточенням, групою клієнтів, громадою тощо.

Системна методологія соціальної роботи вибудовується на загальноприйнятих засадах системного підходу, який проник у всі сфери наукового пізнання. Водно-

час, неоднозначність наукового статусу соціальної роботи, її структурованість на теорію та практику, зокрема спрямованість практичної діяльності соціальних працівників поступово знаходять своє відображення у методології соціальної роботи. Переосмислення теоретичних засад щодо обґрунтування розробки і запровадження більш дієвих форм організації, доцільних методів й технологій соціальної роботи на засадах системного підходу надають змогу критичного аналізу методологічної проблематики досліджень в галузі соціальної роботи та пошуку перспектив системної інтеграції теорії й практики соціальної роботи.

Специфічність методологічних вимог та засобів теоретичного відтворення системи соціальної роботи, на думку В.П. Беха [3, с. 201-202], спричинена багатьма чинниками:

по-перше, тим, що така система має достатньо чітке та різке визначення своєї межі, яка поділяє зв'язки на внутрішні та зовнішні;

по-друге, виявом та аналізом системоутворюючих зв'язків та способу їх реалізації;

по-третє, відтворенням механізму життя, динаміки, тобто способу її функціонування та розвитку, бо для практики дуже важливо отримати не тільки її загальну характеристику, але й обґрунтувати закон взаємної зміни її властивостей.

Зрозуміло, що соціальна робота на ідеях системного підходу, повинна характеризуватися цілісним характером соціальних змін в умовах надання комплексу соціальних послуг на рівнях, як індивідуальної та групової роботи, так роботі в громаді. При цьому, ми вважаємо, що важливою особливістю може виступити інтеграція теорії та практики соціальної роботи завдяки науково-теоретичним засадам, механізмам реалізації (технологічним, організаційно-методичним), сукупності умов та чинників, що в цілому й забезпечують ефективність й успішність соціальної роботи. У результаті цього, співвідношення, інтегрування або розмежування теорії та практики соціальної роботи стають змістовною методологічною проблемою.

Відносно ідеї розмежування соціальної роботи на теорію та практику, зазначимо, що вона не нова для вітчизняної науки, оскільки у різні часи в конкретних галузях науки спостерігався або умовний розділ, або науково обґрунтована об'єктивність практичної діяльності визначити теорію та практику. Історичні передумови становлення зарубіжної соціальної роботи на засадах взаємодоповнення та взаємозбагачення теорії практичною діяльністю та навпаки, сприяли виникненню поділу на теорію та практику. В сучасних умовах пріоритетною стає проблема ідентичності соціальної роботи в контексті співвідношення чинників становлення та розвитку теорії та практики. Так, Майкольм Пейн [10], стверджує, що існування єдиної уніфікованої соціальної роботи спричинено конкретними історичними і соціальними умовами, проте вони вже не впливають на становлення сучасної європейської соціальної роботи. Розуміння складності соціальної роботи як соціального явища, дозволяє досліднику визначити практичні моделі соціальної роботи [10] серед яких:

- клінічна соціальна робота,
- соціальна допомога або соціальне забезпечення,
- соціальна педагогіка як форма соціальної роботи
- соціальний розвиток.

Об'єднуючим чинником може виступити методологія дослідження, оскільки "професійне мислення фахівців соціальної сфери, освіта в сфері соціальної роботи повинні відобразити дослідження складного характеру тієї чи іншої соціальної роботи в Європі і в інших країнах світу" [10].

Водночас слід зазначити, що теорія і практика соціальної роботи є самостійними елементами цілісної системи соціальної роботи і без розуміння специфічних закономірностей, які характерні їм як єдиній системі, не можна зрозуміти і мати цілісне уявлення про соціальну роботу як суспільне явище, її інституалізацію й професіоналізацію. Саме тому, питання наукового обґрунтування предмету, об'єкту та методів соціальної роботи, її змісту й структури на засадах системного підходу [5] сприяють не тільки розвитку методології соціальної роботи, а й розкривають інтегративний характер системному підходу стосовно теорії та практики соціальної роботи.

Проблематичним для розвитку цілісності соціальної роботи, залишається дискусійність питання щодо взаємозбагачення та взаємодоповнення теорії практикою, чи практики теорією. Відповідно до цього, сформувалися позиції наукових досліджень, які намагаються усунути суперечності щодо первинності або практики, або теорії. Так, ідея цілісності соціальної роботи, спираючись на усвідомлення практичного досвіду та пріоритетних проблем практики соціальної роботи з різними категоріями населення сприяє розвитку теоретичного обґрунтування практичних моделей соціальної роботи. В межах цього розуміння спостерігається:

- узагальнення практичних моделей соціальної роботи, що є недоцільним та "неможливим в контексті ідентичності" (М. Пейн);

- адаптаційність теоретичних засад для обґрунтування практичних дій, прийняття рішень щодо розв'язання практичних ситуацій.

Як бачимо, в цьому розумінні, становлення соціальної роботи як наукової теорії відбувається від практики до теорії. Труднощі, які зустрічаються в процесі створення або вибору теорії для практики, певною мірою, відображають обмеженість вибору теорії цілями практичної діяльності. натомість відображати співвідношення різних теорій для кожного конкретного випадку. Так, критеріями для визначення значущості теорії можуть виступити такі [11]:

- сфера застосування в практичній соціальній роботі, один з критеріїв, який обумовлює значення в певних межах практичного використання, відповідно до якого ідентифікуються частини теорії або вона в цілому;

- викладання (вивчення) теорії в процесі підготовки соціальних працівників в університетах або в коледжах університетів;

- визнання успішності стосовно практики соціальної роботи

- доцільність застосування для педагогічної підтримки.

Виходячи з означених критеріїв значущості теорії представлено класифікацію теорії соціальної роботи у норвезькому форматі до складу її увійшли п'ять теоретичних моделей [11]:

- теорія систем (System theory);
- психодинамічна теорія (Psychodynamic theory);
- теорія навчання (Learning theories);
- інтеракціоністська теорія (Interactionist theory);
- теорія конфліктів (Conflict theory).

Переваги полягають у тому, що соціальна робота як наукова теорія, по-перше, визначає та пояснює практичну діяльність, а по-друге, є мобільною та гнучкою щодо змін пріоритетних проблем практики соціальної роботи. Таким чином, теорії спираючись на практичний досвід соціальної роботи відповідає соціальним проблемам сьогодення та майбутнього.

Ідея системної методології об'єднує теорії на усвідомленні загального та особливого в концепціях, які обґрунтовують різні види соціальної роботи. В межах

цього розуміння системною цілісністю соціальної роботи відбувається:

- систематизації основних теорій та концепцій та їх угруповання в межах психолого-орієнтованих, соціолого-орієнтованих, комплексно-орієнтованих підходів;

- визначення характеру впливу на практику соціальної роботи щодо розробки й впровадження моделей, форм, методів і технологій соціальної роботи.

Як бачимо, означена позиція сприяє науковому становленню соціальної роботи, яке відбувається на методологічних засадах. Труднощі, що супроводжують процес становлення спричинені множинністю теоретичних засад соціальної роботи та структуруванням спрямованості практичної соціальної роботи.

Перспективним для методології соціальної роботи може виступити системний підхід, в межах якого повинен відбуватися розвиток інноваційних, креативних технологій соціальної роботи з різними групами клієнтів та їх впровадження в практику соціальної роботи.

З позицій системно-орієнтованих перспектив М. Пейн [10, с. 165] соціальна робота спрямована на відтворення соціальних контактів й відносин клієнтів, що орієнтується на досягнення соціально-значущих цілей (соціальна справедливість, соціальні зміни) поряд з розв'язанням міжособистісних проблем. На практиці реалізація таких перспектив здійснюється на засадах медичної (клінічної) роботи, мультидисциплінарних команд фахівців, що працюють з сім'ями та у мікросоціальному середовищі [10, с. 165], через створення соціальної мережі й систем соціальної підтримки, що сприяє подальшому розвитку теорії та практики соціальної роботи [10, с. 188].

Стосовно практики соціальної роботи, то застосування системної моделі відкриває суттєві можливості, оскільки "ґрунтується на ідеї, що задовільне життя людини залежить від систем, які її оточують, а сім'я є системою, всередині якої існують відносини між подружжям, дітьми і родичами, і яка включена у взаємодію з різноманітними соціальними інститутами – державою, системою освіти і виховання, економічними та іншими організаціями" [7, с. 53].

Успішність та ефективність соціальної роботи з позицій системного підходу на різних рівнях (з конкретним випадком, групами клієнтів, громадою, стаціонарних закладах) забезпечується дотриманням загальновідомих об'єктивних та суб'єктивних принципів. Дозволяють комплексно діяти та системно впливати на результат об'єктивні принципи, що включають [8]:

- цілісність системи, а не додавання властивостей її елементів;

- ієрархічність, яку забезпечує структурна організація системи;

- типи взаємозв'язку елементів, що впливають на відносини;

- інваріантність, що забезпечує стала частина її структури;

- зв'язок із середовищем завдяки комунікаціям і інформаційному обміну;

- мова системи як засіб здійснення цього обміну.

Специфіка організації соціальної роботи на засадах системного підходу, роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з формування здорового способу життя [6], соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді [1], соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими [3] зумовлена відповідними можливостями досягнення ефективності функціонування підтримки та інтеграції. Зокрема, в контексті методології соціальної роботи визначаються основні ознаки системи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими

в Україні: цілісність, емерджентність, цілеспрямованість, доцільність, структурність, ієрархічність, динамічність, відкритість, рівновага, стійкість, надійність, синергетичність, життєздатність, концептуальність [3]. Це надало можливість О.Л. Караман розглядати систему соціальної роботи на різних рівнях (підсистемах) та в ієрархічних зв'язках: макрорівні – держави в цілому, мезорівні – регіону, до якого належить конкретна виховна колонія, макрорівні – виховної колонії, особистості неповнолітнього; а також в межах підсистем, що виконують ті ж самі функції на різних рівнях системи й уявляють собою функціональні зв'язки – суб'єкт, об'єкт, мета, завдання, принципи, функції, зміст, форми, методи, технологія, результат. Крім того, системний підхід дозволяє розглядати соціально-педагогічну роботу як організаційно-управлінську систему – сукупність елементів, що забезпечують організацію, координацію й керівництво дій, спрямованих на нормальне функціонування та досягнення поставлених цілей системи [3].

Системна методологія соціальної роботи як система принципів, ознак і засобів організації соціальної роботи на індивідуально-особистісному, груповому рівнях, на рівні громади або стаціонарних закладів, забезпечує комплексне вивчення соціального явища або проблеми, впливу різних чинників, організації процесу в умовах взаємозв'язку. Системна орієнтація теорії соціальної роботи, що спрямована на виявлення закономірностей, принципів, категорійно-понятійного апарату науки, методів вивчення проблем соціальної роботи виступає інтеграційним засобом як поєднання теорії та практики, так і досягнення теоретичних й практичних результатів. Водночас, системний підхід як форма представлення узагальнених наукових методологічних досліджень в галузі соціальної роботи впливає на:

- розвиток та становлення теорії соціальної роботи;
- становлення професійної діяльності соціальних працівників;
- здійснення підготовки соціальних працівників;
- взаємозв'язок соціальної роботи та соціальної політики, соціального забезпечення і соціального обслуговування.

Ирина Савельчук, канд. пед. наук, доц.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ПОЗИЦИЙ СИСТЕМНОГО ПОХОДА

В статье осуществляется критический анализ основных положений системного подхода к теории и практики социальной работы. Обосновано, что особенности социальной работы, ее эффективность и успешность определяются системной целостностью. Раскрыты средства внедрения системного подхода к содержанию социальной работы с различными группами клиентов.

Ключевые слова. Системный подход, системная социальная работа, теория социальной работы, практика социальной работы.

Irina Savelchuk, PhD, Assoc. Prof.

Mukhailo Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv

SOCIAL WORK: THEORY AND PRACTICE WITH THE SYSTEM APPROACH

The article is a critical analysis of the main provisions of a systematic approach to the theory and practice of social work. Proved that the characteristics of social work, its effectiveness and success defined systemic integrity. Solved means of implementing a systematic approach to the content of social work with different groups of clients.

Keywords. The systems approach, systemic social work, social work theory, practice social work.

Таким чином, враховуючи переваги та обмеження застосування системного підходу в соціальній роботі як методології соціальної роботи, так і практичної соціальної роботи особливо акцентується на перспективних можливостей щодо його застосування.

Предметом подальших досліджень мають стати проблеми становлення та розвитку підготовки соціальних працівників в контексті аналізу системного підходу.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді / О.В. Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2006. – № 3. – С. 46–53
2. Бех В.П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства: монографія / В.П. Бех, М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 599 с.
3. Караман О.Л. Системний підхід як методологія дослідження соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в Україні / О.Л. Караман // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В.В. Радул [та ін.]. – Кіровоград: КДПУ. – Вип. 107, ч. 1. – 2012. – С. 222–229.
4. Карпенко О.Г. Об'єкт, предмет та методи соціальної роботи: системний підхід / О.Г. Карпенко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: 36 наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 3. – С. 99–107.
5. Пейн М. Социальная работа: современная теория. Учебное пособие / Малькольм Пейн. – М.: Академия, 2007. – 391 с.
6. Поліщук В.А. Системний підхід до роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з формування здорового способу життя / В.А. Поліщук // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4(44). – С. 90–96.
7. Теорії та методи соціальної роботи: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 328 с.
8. Теория социальной работы: Учебное пособие / Под общ. ред. И.Г. Кузиной. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2006.
9. Chetkov-Yanoov B. Social Work practice a systems approach / Benjamin Chetkov-Yanoov // <http://www.general-ebooks.com/book/76237092-social-work-practice-a-systems-approach-second-edition>
10. Payne M. European social works and their identities / M. Payne // ERIS Web Journal, Vol. 5, Iss. 2, 2014. – P. 1–14. – Режим доступу: <http://periodika.osu.cz/eris>
11. Hutchinson G.S. Five Theories in Social Work / Hutchinson Gunn Strand, Oltealad Siv. – Oslo: Universitetsforlaget. – UiN-report 1/2014. – 260 p. – Режим доступу: https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/96588/Hutchinson_GS.pdf

Надійшла до редколегії 28.05.16